

Matoševa recepcija Nietzschea

O 100. obljetnici smrti Antuna Gustava Matoša (1914-2014)

Vladimir Jelkić*
vjelkic@ffos.hr

UDK: 821.163.42 Matoš, A. G.
1 Nietzsche, F. W.

Prethodno priopćenje / Preliminary communication
Primljeno: 1. prosinca 2013.
Prihvaćeno: 8. ožujka 2014.

Tema ovog članka su motivi iz filozofije Friedricha Wilhelma Nietzschea u feljtonima, polemikama, pamfletima i korespondenciji hrvatskog književnika Antuna Gustava Matoša – analiza ne obuhvaća njegove umjetničke radove. Pokazuje se da Matoš ima vrlo osoban odnos spram Nietzschea, kojega smatra i vrhunskim stilistom i jednim od očeva moderne. Motivi koje Matoš ističe korespondiraju s onovremenom recepcijom Nietzschea u Europi, a Matoševa je originalnost u tome što u njegovu učenju uočava kršćanske momente, te povlači jasne razlike s učenjem grofa Tolstoja koji je Nietzscheov antipod. Pored toga, Matoš je ustrajan u polemici s onim hrvatskim suvremenicima koji Nietzschea površno poznaju, a pozivaju se na njega. Glavna slabost Matoševa čitanja Nietzschea je nedovoljno produbljeno shvaćanje pojma moderne, ali i pored toga možemo zaključiti da je Matoš o Nietzscheu pisao s dobrim poznavanjem njegove filozofije koja je na njega očito imala velik utjecaj.

Ključne riječi: Antun Gustav Matoš, Friedrich Wilhelm Nietzsche, moderna, individualizam, kršćanstvo.

* Dr. sc. Vladimir Jelkić, izv. prof. na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Lorenza Jäger 9, 31000 Osijek.

Uvod

Antun Gustav Matoš (13. lipnja 1873. – 17. ožujka 1914.) je jedan od prvih hrvatskih književnika na kojega je njemački filozof Friedrich Wilhelm Nietzsche (15. listopada 1844. – 25. kolovoza 1900.) svojim djelima imao snažan i trajan utjecaj. Naime, u cjelokupnoj Matoševoj raznovrsnoj spisateljskoj aktivnosti vrlo su očigledni motivi iz Nietzscheove filozofije, koji se mogu vrlo lako i jasno pratiti. Štoviše, ti motivi su toliko česti i prepoznatljivi da možemo tvrditi kako se radi o najvažnijem filozofskom utjecaju u Matoševu opusu.

Ovo je izlaganje usmjereno na Matoševe feljtone, polemike, pamflete i na njegovu korespondenciju, a ne na njegove prozne i poetsko-umjetničke tekstove. Ta se redukcija čini dakako, namjerno, ponajprije zbog toga da se izbjegnem raspravu o onim temama koje nisu isključivo filozofske, što pak ne znači da se te teme smatra manje vrijednima ili nezanimljivima za ozbiljnu analizu, sukladno već iznesenim tvrdnjama poznavatelja te tematike:

»U stvari, Matoš nije refleksivan pisac, zastupnik sudbinske literature i predvodnik filozofskih svjetonazora. Nisu ga zaokupljala filozofska, nego književna pitanja, nacionalno oslobođenje i estetski izazovi.«¹

Ipak, u velikom Matoševu opusu nemoguće je previdjeti trajan utjecaj Friedricha Nietzschea.

Matoševo čitanje i razumijevanje Nietzscheova nauka temelji se na načinu koji je istovjetan onome koji prevladava u Europi tijekom prvog razdoblja recepcije Nietzschea, dakle u razdoblju od 1890. do 1930. godine.² U to vrijeme Nietzsche je shvaćan kao filozof morala i kao kritičar kulture, čije djelo karakteriziraju imoralizam, antikršćanstvo i nauk o nadčovjeku. Tek je tridesetih godina u središte rasprave došlo pitanje o metafizičkim temeljima Nietzscheova mišljenja, a još kasnije – sve do naših dana – različiti motivi iz njegovih djela postaju nezaobilazni u razumijevanju i tumačenju različitih filozofskih pravaca.

Filozofsku recepciju Nietzschea unutar akademske zajednice u Hrvatskoj započinje Albert Bazala u završnom dijelu svoje povijesti filozofije koji je objavljen u Zagrebu 1912. godine,³ a odjeljak o Nietzscheu uvršten je u poglavlje Materijalizam (Neovitalizam – Energetika – Naturalizam). Bazala o Nietzscheu kaže sljedeće:

»Njegova nauka pokazuje utjecaje najraznijih sustava, te se križaju u njoj misli Straussove, Feuerbachove, Stirnerove s mislima grčkih filozofa, osobito Hera-

¹ Drago ŠIMUNDŽA, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, sv. 1., Zagreb, Matica hrvatska, 2004, 130.

² Usp. Alfred GUZZONI (ur.), *90 Jahre philosophische Nietzsche-Rezeption*, Königstein/Ts., Hain, 1979, VII-VIII.

³ Prvo izdanje Bazaline *Povijesti filozofije* u Zagrebu je od 1906. do 1912. objavila Matica hrvatska u tri sveska (autor se služio reprint izdanjem Albert Bazala, *Povijest filozofije 1-3*, Zagreb, Globus, 1988).

klita i sofista s mislima Hobbesovim, Spinozinim, Spencerovim, Darwinovim; tu se sastaju nazori pozitivistički, empiristički, evolucionistički sa skeptičnima, trijezne misli s poetičkim smišljanjima, doživljaj s opažanjima, i podaju jednu vrlo 'bujnu i šarenu sliku'.⁴

Bazala ističe da u novije doba nitko u stilističkoj vještini nije ravan Nietzscheu, ali da to čitatelja ne smije zavarati, nego da Nietzscheovo djelo traži objektivnu kritiku. Sa svoje strane Bazala ističe da je teško izreći objektivan sud o Nietzscheovoj filozofiji i izbjeći krajnosti u prosudbi, te zaključuje da je njegov nauk donio mnogo novih poticaja, ali da je, u konačnici, Nietzsche isuviše radikalan:

»Nietzscheova filozofija sile je neprihvatljiva, jer joj fali jedan elemenat, koji se ne da izbrisati iz ljudske prirode: moral.«⁵

Ukratko Nietzsche je za Bazalu stilistički vješt eklektik s neprihvatljivim nedostatkom etičkog momenta unutar cjeline njegove filozofije.

Nekoliko godina prije Bazale, u časopisu Hrvatskog pedagoško-književnog zbora *Napredak* (1908.) pedagog Davorin Trstenjak objavio je članak »Nietzsche kao pedagog«. U tom se članku Trstenjak, kako i sam ističe, oslanja na teze njemačkog pedagoga Ernsta Webera. I ovdje se na Nietzscheova djela gleda kao na mješavinu filozofije i poezije. Trstenjak ima visoko mišljenje o Nietzscheu kao čovjeku i učitelju:

»Nietzsche je bio velik čovjek. Nigdje u njegovom životu nema puke sebičnosti, taštine ili gramženja za kakvom čašću i odlikovanjima. (...) Nietzsche bijaše rođen učitelj, pa nam je mogao da kaže što je pravi učitelj. On je velikom snagom utjecao na svoje učenike.«⁶

Samo Nietzscheovo učenje on pak dijeli u dva razdoblja:

»Temeljna razlika teorije mladoga Nietzschea od njegovih kasnijih nazora jeste u tom, što on još nije poprimio Darwinovih misli o razvoju i kultivanju čovječanstva i odgoju genija.«⁷

Iz perspektive našeg pedagoga, temeljna misao Friedricha Nietzschea bila je tema o nadčovjeku, a ona se pojavljuje tek u drugoj fazi njegova mišljenja (Nietzscheovu riječ *Übermensch* Trstenjak piše *nadčovjek*, a njegov suvremenik Matoš *natčovjek*, pa se čini ni prije jednog stoljeća Hrvati nisu imali jedinstven pravopis!). Iz Trstenjakova članka očito je da on vrlo dobro poznaje Nietzscheove spise »Schopenhauer kao odgajatelj« i »O budućnosti naših obra-

⁴ Bazala, *nav. dj.*, sv. 3., 223.

⁵ *Isto*, 236.

⁶ Davorin TRSTENJAK, Nietzsche kao pedagog, *Napredak. Naučno-pedagoška smotra*, (Zagreb, tečaj XLIX), 1908, 241.

⁷ *Isto*, 242-245.

zovnih ustanova«. ⁸ Međutim, upitno je njegovo nastojanje da Nietzschea prikaže srodnim pedagogima Johannu Heinrichu Pestalozziju, Johannu Gottfriedu Herderu i Jean Paulu, odnosno da ga svrsta u red »pedagoga čuvstva«. Ipak, u konačnici zaključuje da u pedagoškom području Nietzsche nije pripadao nikažnoj školi, a najviše mu zamjera sljedeće:

»Nietzscheova etika je egoistična i eudaimonistička zajedno.« ⁹

Priznaje mu značajne poticaje disciplini kojom se i sam bavi, ali ne prihvaća cjelinu njegova učenja.

Trstenjakov rad je vrlo značajan već i zbog toga što je uočio i istakao moguće poticaje iz cjeline Nietzscheova mišljenja za pedagoški nauk i filozofiju odgoja općenito. Pokušaj vezivanja ideje nadčovjeka uz darvinizam je posve pogrešan, ali to nije tema ovog izlaganja. Ovdje je jedino važno istaknuti da se i u akademskim krugovima u Matoševu vrijeme vodila rasprava o Nietzscheu, ali da je Matoševa recepcija njemačkog filozofa i pjesnika bila jedinstvena po tome što je on prema Nietzscheu imao posve subjektivan odnos i što ga je čitao kao umjetnik koji je pronašao sebi duhovno bliskog umjetnika. ¹⁰

Očito je da Nietzscheovo djelo Matoševim suvremenicima u Hrvatskoj nije nepoznato, nego je u kulturnoj i znanstvenoj javnosti na različite načine čitano i komentirano. Ono što Matoša izdvaja od svih ranih komentatora i recipijenata Nietzscheove filozofije njegov je subjektivan i nedvojbeno afirmativan odnos spram Nietzscheova djela i njega kao osobe. Čak i onda kada se u nečemu ne slaže s Nietzscheom, Matoš o njemu piše s neskrivenom simpatijom, a vrlo često ga vehementno brani od domaćih nedoučenih sljedbenika i loših tumača. Zbog toga se mora istaći i ocjena Viktora Žmegača koji kaže:

»Zacijelo nije samo slučajno podudaranje što se Matoševi sudovi o suvremenoj kulturi i književnosti kadšto potpuno slažu s Nietzscheovim. I Nietzsche se obara na suvremenu civilizaciju, a naročito na društveni i politički razvoj moderne Njemačke u eri poslije osnutka carstva 1871.« ¹¹

⁸ Vidi o tome *isto*, 244-245.

⁹ *Isto*, 247.

¹⁰ Na »osebjnost Matoševa subjektivna pristupa« ukazuje i Dubravko Jelčić: »Zato Josip Tomić nije imao pravo kad je omalovažavao Matoševu znanje francuske književnosti: nije uračunao osebjnost Matoševa subjektivnog pristupa, nije shvatio da su mnoge Matoševe 'griješke' u interpretaciji hotimični otklon od uobičajenih tumačenja. A Matoš je upravo tako pisao o svima, o Voltaireu i Rousseauu, Wildeu i Verlaineu, Nietzscheu, Maeterlincku i Anatoleu Franceu, Stendhalu i Baudelaireu, Theophileu Gautieru, Emersonu i Barresu... A postigavši tu prisnost s mnogim velikanima duha, Matoš je otkrio njih u sebi – i sebe u njima: u Parizu je konačno spoznao da nije barbarin, da je baštinik i dionik bogate duhovne tradicije, da je Europljanin idejama i osjećajem« (Dubravko JELČIĆ, *Matoš*, Zagreb, Globus, 1984, 181-182).

¹¹ Viktor ŽMEGAČ, Matoš i njemačka književnost, u: Aleksandar FLAKER; Krunoslav PRANJIĆ (ur.), *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima. Od narodnog preporoda k našim danima*, Zagreb, Liber, 1970, 381-391, 385.

Možda je, stoga najbolje započeti s analizom Matoševih pisama. Tako u pismu iz Ženeve, koje je 29. lipnja 1909. godine uputio Vladimiru Tkalčiću, Matoš kaže:

»Pa onda, dragi moj, današnji je vijek tako mediocris, da ne podnosi te titanske nauke; danas nema više velikog filozofa ni velike filosofije, a posljednji, Friedrich Nietzsche, poludi, plati glavom, te dojde do ubjedenja, da istine nema, da je život fikcija, iluzija, koja ne da postoji bez umjetnosti, bez laži, bez iluzije (...) I ja bih poludio da ne bijaše te lijepe bure moje mladosti, toga orkana, iza kojega će nastupiti ili zvjezdana noć tihe smrti ili ditirampska radost novog, vedrog života.«¹²

Matoševa vrlo osobna relacija spram Nietzschea još je vidljivija iz pisma Andriji Milčinoviću od 30. srpnja 1907. godine:

»Htjedoh si konstruirati tvrdu, neosjetljivu dušu a la Stendhal, Merimee, Nietzsche – ali – kada ga i hoću, srce se moje vraća ko zlo dijete, naročito noću kad i ponosni ljudi plaču.«¹³

Iz pisama je, također, očito da Matoš i Nietzschea čita s kritičkim odmakom u njega uvijek prisutnim. Tako u pismu Milanu Ogrizoviću od 9. srpnja 1907. godine možemo pročitati:

»Od romanopisaca najviše mi veli Balsac, najviše me potresa Dostojevski, Nietzschea više volim kao problem no kao pisca.«¹⁴

Iako se ovdje Nietzsche (filozof i pjesnik) našao u Matoševu subjektivnom izboru omiljenih romanopisaca, važno je uočiti to da ga Matoš i u tom kontekstu spominje kao »problem«. Naime, kao što se vidi na više mjesta kod Matoša (od kojih ćemo neka koja su karakteristična kasnije citirati) Nietzscheov »problem« je problem epohe, on je za Matoša najznačajniji suvremeni mislilac. Sve što je rečeno u pismima, Matoš, bez izražene osobne note, ali još jasnije i donosi u svom najopsežnijem tekstu posvećenom isključivo Nietzscheu. Riječ je o članku »Život Fridrika Nietzschea« koji je objavljen u zagrebačkom *Savremeniku* 1910. godine.¹⁵ Tekst je važan jer u njemu na jednom mjestu nalazimo gotovo sva važna mjesta Matoševa razumijevanja Nietzschea. Njih će se nakon kraćeg navođenja, obrazložiti uz pomoć Matoševih stavova koji su izrečeni u brojnim i raznorodnim tekstovima koji su objavljeni tijekom njegove spisateljske djelatnosti.

Odmah se može anticipirati ocjenu: Premda se Nietzscheovom mišlju nije bavio na sustavan način, ipak se može zaključiti da je Matoš ponudio zaokruženo shvaćanje Nietzschea, koje se, doduše, uvelike temeljilo na ograničenjima

¹² Dragutin TADIJANOVIĆ (ur.), *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša*, Zagreb, JAZU – Liber – Mladost, 1973, sv. XX, 125; dalje: *Sabrana djela*.

¹³ *Isto*, 409.

¹⁴ *Sabrana djela*, XX, 51.

¹⁵ *Sabrana djela*, XIX, 103-117.

rane recepcije Nietzschea u Europi, ali je, usprkos tome, poticajno i za današnjeg čitatelja. Kao prvo, Matoš konstatira da je »Nietzsche u modi i on je moderan«. To da je »u modi« znači da je popularan. »Kod nas je vrlo čitan«, kaže Matoš, ali u svom stilu, kao intelektualac koji je u vječitom ratu s našim zaostalim prilikama, da o popularnom i vrlo čitanom njemačkom filozofu »po običaju« nemamo studije.¹⁶ (Usput napomenimo da je monografiju *Friedrich Nietzsche* 71 godinu nakon Matoševe zajedljive konstatacije objavio Danko Grlić. Toliko o »zaostalim prilikama«!) Teza da je Nietzsche »moderan« zaslužuje opširniji komentar, ali prije toga neka budu navedeni preostali relevantni sudove koji ukazuju na važne odrednice Matoševa odnosa spram Nietzschea.

Druga je teza da je Nietzsche »više od filozofa«. Za Matoša je on pjesnik i navjestitelj »novih kulturnih vrijednosti«. Nadalje, Nietzsche je »apostol kulta volje« koji je misao evolucije primijenio na sferu morala. Prema Matošu, Nietzscheov radikalni i aristokratski individualizam nije nikakva novost, ali njegova snaga i nije toliko u originalnosti koliko u njegovu »demonskom heroizmu«. Nietzsche je energičan i dosljedan, te Matoš zaključuje da »njegov život može služiti svakome i kao uzor intelektualne više egzistencije«.¹⁷

Vratimo se ključnoj tezi da je Nietzsche »moderan« koju Matoš opetuje na više mjesta u svojim spisima. Primjerice, u članku »Sintetična kritika« on kaže »da je antimoralista, stvaratelj Natčovjeka, protivnik Wagnera, Nietzsche bio u znatnoj mjeri otac 'moderne'«. ¹⁸ Što u stvari Matoš razumije pod pojmom moderne najbolje se vidi iz njegova članka »O modernosti« iz 1909. godine u kojem se tvrdi sljedeće:

»Pojam modernosti je prije svega negativan i označuje negaciju svega što je dokajasnije, staro, uobičajeno. Moderno je, dakle sve što je novo i primljeno kao bolje od staroga.«¹⁹

Čak i kada bismo se ograničili na područje književnosti, teško da bi pojam »moderan« odgovarao ovakvom jednostavnom značenju, koje mu daje Matoš. Međutim, to za ovu analizu nije od presudnog značenja. Vlatko Pavletić s pravom kaže:

»Pritom valja istaći da se Matoš nije formirao pod utjecajem hrvatske moderne, nego je svojim djelima utjecao na formiranje i pisanje pojedinih njezinih predstavnika.«²⁰

Međutim, očito je da naš književnik ima šire značenje pojma moderne kod nas nego što bi to bilo ime za vremenski jasno omeđen književni pokret koji

¹⁶ *Isto*, 103.

¹⁷ *Isto*, 105.

¹⁸ *Sabrana djela*, IV, 220.

¹⁹ *Isto*, 272.

²⁰ Vlatko PAVLETIĆ, Hrvatska moderna ili težnja za slobodom, u: *Zbornik radova Antun Gustav Matoš*, izbor i redakciju izvršio Tode Čolak, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, 1965, 53.

ima relativno precizno određeno programsko utemeljenje. Zbog toga je važno istaći Nietzscheov utjecaj.

Interesantno je da Matoš modernu definira slično kao i suvremeni talijanski filozof Gianni Vattimo:

»Među brojnim definicijama, vjerujem da postoji jedna oko koje se moguće složiti: moderna je razdoblje u kojem činjenica bivanje modernim postaje odlučujuća značajka.«²¹

Ovo je povezano s prosvjetiteljskim shvaćanjem prema kojem je ljudska povijest progresivan proces emancipacije. Stoga Vattimo s pravom zaključuje:

»Ako povijest ima taj progresivni smisao, očito je da će biti vrednije ono što je 'naprednije' na tom putu dovršavanja, ono što je bliže završetku tog procesa.«²²

Nietzsche, međutim, ne dijeli taj prosvjetiteljski optimizam. Upravo suprotno, on spram moderne ima jasan kritički intoniran odnos koji često prelazi u ironiziranje.²³ Navedimo samo jedan karakterističan citat koji jasno pokazuje Nietzscheovu nakanu da se uzdigne iznad svega »modernog«:

»Mahnitajuće i nepromišljeno komadanje i krhanje svih fundamenata, njihovo rastvaranje u bivanje koje postaje sve više tekućim i sve više otjećućim, neumorno kidanje niti i historiziranje svega postalog, sve što čini moderni čovjek, taj veliki pauk krstaš u čvoru svemirske mreže – time se mogu brinuti moralisti, umjetnici, oni pobožni, pa i državnici. Ali nas to već danas treba razvedravati, jer mi sve to vidimo u zrcalu filozofskih parodista, u čijoj glavi je doba došlo do ironijske svijestio samom sebi, i to jasno 'sve do pakosti' (da se izrazim goetheovski).«²⁴

Ipak, Nietzsche ne samo što je, prema Matošu, uvelike otac moderne, nego je i jedan od njenih najboljih literarnih predstavnika. U citiranom članku »Sintetična kritika« Matoš konstatira da su »najbolji moderni umjetnici, na primjer Nietzsche najvoljeli baš kratak, 'fragmentaran' izraz.«²⁵ Proturječje suvremenog duha je u tome što su istodobno u modi aristokrat Nietzsche i plebejske doktrine (»O modernosti«).

Ovi Matoševi stavovi, čini se, pokazuju to da je u recepciji Nietzschea on bio samo dijete svog vremena. Kao što je poznato, Nietzsche je svoja »Nesuvremena razmatranja« objavio u Leipzigu od 1873. do 1876. godine. Ta četiri spisa, od kojih su »O koristi i šteti historije za život« i »Schopenhauer kao odgojitelj« prevedeni na hrvatski jezik, a spis o Davidu Straussu i Richardu Wagneru nisu,

²¹ Gianni VATTIMO, *Transparentno društvo*, prev. Nino Raspudić, Zagreb, Algoritam, 2008, 11.

²² *Isto*, 12.

²³ Usporedi o tome: Richard RORTY, *Kontingencija, ironija i solidarnost*, prev. Karmen Bašić, Zagreb, Naprijed, 1995, 112-127.

²⁴ Friedrich NIETZSCHE, *O koristi i štetnosti historije za život*, prev. Damir Barbarić, Zagreb, Matica hrvatska, 2004, 74-75.

²⁵ *Sabrana djela*, IV, 219.

pokazuju da Nietzsche ima puno kompleksnije shvaćanje pojma modernosti od svojih prvih čitatelja i sljedbenika. Tako, primjerice, on kaže:

»Ne sumnjam u to za što bi moderne knjige (ako potraju, za što doduše ne treba strepiti, i isto tako pretpostavi li se da će jednom biti naraštaja sa strožim, pouzdanijim i zdravijim ukusom) – za što bi sve što je moderno tom kasnijem naraštaju uopće poslužilo, čemu bi mu moglo poslužiti. Poslužilo bi mu kao sredstvo za povraćanje – i to pomoću svoje moralne zaslađenosti i lažnosti, svojeg najnutarnijeg feminizma koji se rado naziva ‘idealizmom’ i u svakom slučaju vjeruje da je idealizam.«²⁶

Kao što ističe Jürgen Habermas u svojoj knjizi *Filozofski diskurs moderne*:

»S Nietzscheom kritika moderne po prvi puta odustaje od zadržavanja svog emancipatorskog sadržaja.«²⁷

Nietzsche je kritičar moderne, usmjeren prema kritici moderne koja svog najznačajnijeg predstavnika ima u Georgu Wilhelmu Friedrichu Hegelu koji je smatrao da su konstitutivni elementi moderne prosvjetiteljstvo, protestantizam, francuska revolucija i klasični njemački idealizam. Sve te elemente Nietzsche sustavno razlaže i, današnjim rječnikom rečeno, dekonstruira. Stoga možemo reći da je Nietzsche oštar i dosljedan kritičar moderne, a nikako njen predvodnik. Nesporazum nastaje ako modernu shvaćamo isključivo kao kritiku tradicije – iako je Matoš uvjereni i deklarirani Europejac, on je istodobno domoljub koji je u stalnom sukobu sa zaostalim i skućenim domaćim političkim i kulturnim prilikama i njihovim uskogrudnim i nedoraslim protagonistima. U vezi s tim treba napomenuti da Nietzsche piše vrlo kritički o buđenju nacionalizma kao sastavnom dijelu moderne Europe:

»Taj proces Europljanina koji postaje, koji se može odugovlačiti velikim padovima u tempu, ali možda upravo time dobiva i raste na vehemenciji i dubini – tu spadaju bura i poriv ‘nacionalnog osjećaja’, koji još i sad bjesne jednako kao i anarhizam koji se upravo uzdiže: taj se proces vjerovatno kreće prema rezultatima na koje najmanje žele računati njihovi naivni pospješitelji i panegiričari, apostoli ‘modernih ideja’.«²⁸

Jednostavno rečeno, Nietzsche već kritizira ono što Matoš vidi kao rješenje za hrvatske probleme, te zbog toga Matoš (kao uostalom ni njegovi europski suvremenici) ne može sagledati cjelinu i krajnji doseg te kritike. Valja naglasiti i da sam Matoš ima kritičkih primjedbi koje se odnose na modernu i njenog »glavnog« protagonistu Nietzschea. Tako, primjerice, u članku »Ljudi i ljudi«²⁹ konstatira sljedeće:

²⁶ Giorgio COLLI, Mazzino MONTINARI (ur.), *Friedrich Nietzsche. Kritische Studienausgabe*, V, Berlin – New York, DTV de Gruyter, 1999, 385-386; dalje: Nietzsche, KSA.

²⁷ Jürgen HABERMAS, *Filozofski diskurs moderne*, prev. Igor Bošnjak, Zagreb, Globus, 1988, 93.

²⁸ Nietzsche, KSA, V, 182-183.

²⁹ *Sabrana djela*, XVI, 75-81. Inače, članak je prvi put objavljen u *Obzoru*, 4. kolovoza 1918.

»Dok kult energije i uma nije pristupačan svakome, genij dobrote je kao dar suze dan velikoj većini ljudi pa je naveća krivica modernosti što je baš tu najvažniju stranu duše čovjeka najviše zapustila, te je moderan čovjek moralno siročić, a moderan život ilustracija bestijalnog egoizma i bestijalne borbe za bestijalan život. U novije doba imat ćemo čak teorija po kojima je zločinac viši čovjek! Otac tih teorija je, naravno, vrlo popularan u Hrvatskoj, zemlji golubinih čudi.«³⁰

Ovdje se očito aludira na Nietzschea koji je, hvaleći »Zapise iz mrtvog doma« Fjodora Mihaloviča Dostojevskog, ustvrdio da su zločinci u sibirskim zatvorima koje je Dostojevski opisao iz vlastitog robijaškog iskustva jači i bolji ljudi od modernih obrazovanih Europljana. Iako Matoš u spomenutom tekstu koji je objavljen u *Obzoru* 1912. godine brani Nietzscheovu tezu da cilj prave kulture može biti tek pojedinac, on njemačkog filozofa svrstava među one koji brane egoizam i bespravnu silu. Tu Matoš proturječi nekim ranije iznesenim ocjenama o Nietzscheu. Tako, primjerice, u članku »Hrvatska drama«, kada govori o drami Josipa Kosora »Požar strasti« Matoš kaže:

»Kosor je dakle nevješto izabrao nosioce svog nietzscheizma, ali nije razumio Nietzschea, jer Nietzscheu ideal nije pračovjek, čovjek prošlosti, već natčovjek, čovjek budućnosti; nije 'paor' već aristokrat, nije intelektualni bogalj već genij; nije bolesnik već sušto zdravlje, nije čovjek slijepog instinkta već čovjek volje i razuma, nije fukara već gospodin.«³¹

Ove proturječne ocjene ne možemo jednostavno pripisati Matoševoj nedosljednosti ili pjesničkoj razbarušenosti. One su utemeljene u konfliktu u učenjima dvojice ljudi kojima se Matoš divi, a to su grof Lav Nikolajevič Tolstoj i Nietzsche. Ako problem promatramo samo iz perspektive interpretacije Nietzschea, onda se može reći da Matoš nema jednoznačan i konačan sud o Nietzscheovoj kritici kršćanstva. Iz teksta »Ispovijest mog života« vidi se da Matoš ovom problemu pristupa kao osobnoj, egzistencijalnoj dvojbi, a ne apstraktnom teoretskom problemu:

»Tko je Spasitelj, kultura ili 'priroda', Nietzsche ili Tolstoj, helenizam ili Crkva, socijalizam ili nauka? Ne znam, ali znam da svaka reforma treba početi iznutra, da svak treba početi najprije od samoga sebe i da se taj unutrašnji preporod nikad nije odviše kasno.«³²

Ovim stavom o »unutrašnjem preporodu« Matoš je sigurno bliži Tolstoju nego Nietzscheu. (Što za Tolstoja znači »unutrašnji preporod« najbolje se vidi iz njegove knjige »U što vjerujem« i iz romana »Uskrsnuće«.) Glavni lik Tolstojevog romana »Uskrsnuće« Dmitrij Ivanovič Nehljudov svoj unutrašnji preporod doživljava čitajući Evanđelje:

³⁰ Isto, 80.

³¹ *Sabrana djela*, VII, 154.

³² *Sabrana djela*, XIX, 62.

»Kad je pročitao propovijed na gori, koja ga je uvijek dirala, danas prvi put nije razabrao u toj propovijedi apstraktne, krasne misli koje iznose većim dijelom pretjerane i neizvršive zahtjeve, nego priproste, jasne i praktički izvršive zapovijedi koje ustanovljuju, ako se provede (što se potpuno može) sasvim novo uređenje ljudskog društva koje ga je zadivilo, a u njemu ne samo da se zatire sve ono nasilje koje buni Nehljudova, nego se postizava i najviše dobro koje je dostupno čovječanstvu – carstvo Božje na zemlji.«³³

Sam Tolstoj svoj odnos prema kršćanstvu izražava na sljedeći način:

»Učeni povjesničari o kršćanstvu sude po onom kršćanstvu koje vide u našem društvu. A kršćanstvo našeg društva i vremena priznaje da je istinit i svet naš život – život pod kojim se podrazumijevaju tamnice i ćelije samice, tvrđave, tvornice, novine, bordeli i parlamenti; i iz Kristova učenja preuzelo se jedino ono što ne smeta takvom življenju. A budući da Kristovo učenje ruši sav takav život, iz njega se nije preuzelo ništa osim praznih riječi. Učeni povjesničari to vide i s obzirom na to da nemaju razloga zašto bi to skrivali, kao što to čine prividni vjernici, baš takvo Kristovo učenje – lišeno svakog sadržaja – podvrgavaju dubokomnoj kritici, veoma opravdano zaključujući da u kršćanstvu nije i nije bilo ičega osim sanjarskih ideja.«³⁴

On je svjestan (tu je sličan Nietzscheu!) izdvojenosti svoje pozicije:

»Tako se, eto, nakon 1800 godina dogodilo da sam ja nadošao na strahotu da moram otkrivati smisao Kristova učenja kao nešto novo.«³⁵

Ipak, na više mjesta u Matoševim spisima možemo vidjeti da on definitivnu odluku ne donosi – i Nietzsche i Tolstoj su našem pjesniku, svaki na svoj način, isuviše radikalni. U tekstu »Profesor Nikola Grot o Nietzscheu i Tolstoju« Matoš prepričava Grotove stavove i zaključuje:

»Nietzsche sanja o starom poganskom idealu i traži da se svijet odrekne kršćanstva; Tolstoj traži jezgru kršćanstva, a zabacuje nauku, umjetnost i državnu formu, jer je sve to stvorila poganska kultura. Nietzsche je estetičar, Tolstoj je moralist.«³⁶

Suprotnost Nietzscheova i Tolstojeva nauka je puno više od obične rasprave ili polemike. Matoš to pregnantno izražava u tekstu »Holocaustum divini amoris«:

»Tragika moderne duše je u nesposobnosti starog vjerovanja i u još većoj nesposobnosti stvaranja nove vjere. Tolstoj je primitivno kršćanstvo, kršćanska reakcija. Nietzsche je dosta naivna aplikacija ideje progresa i evolucije na čovjeka budućnosti i identificiranja nemorala dekadentnog poganstva i posljednje

³³ Lav Nikolajevič TOLSTOJ, *Uskrsnuće*, prev. Iso Velikanović, Zagreb, Liber, 1980.

³⁴ Lav Nikolajevič TOLSTOJ, *U što vjerujem?*, prev. Luka Malnar, Zagreb, VBZ, 2012.

³⁵ *Isto*, 49.

³⁶ *Sabrana djela*, XIX, 8.

renesanse s energičnom, zdravom etikom republikanskog Rima, Atene prvih tragika, Dantea i Michelangela, skrušenog kršćanina u starosti.«³⁷

Čini se da su proturječja unutar samog moderniteta za Matoša nerješiva.³⁸ Sigurno je samo da mu je Nietzscheov individualizam, aristokratizam i, kako ga naš književnik zove, kult energije bliži i privlačniji od egalitarnih i socijalističkih doktrina.

Treba istaći da Matoš, za razliku od svojih suvremenika, ukazuje na »bliškost Nietzschea i kršćanstva«. U tekstu »Bog Uskrsa« čitamo sljedeće:

»Nietzsche, najveći moderni dušmanin kršćanstva, vjeruje kao pravi kršćanin u novog čovjeka i, kao pravom kršćaninu, njemu je ponajglavnije zanimanje proučavanje moralnog problema. (...) Novi Antikrist mišljaše najzad za sebe da je novi Krist.«³⁹

Na drugom mjestu, u članku tiskanom u *Hrvatskoj slobodi* u Zagrebu na Badnjak 1910. godine Matoš je još eksplicitniji:

»Nietzsche piše doduše *Antikrista*, ali pravi kršćanin je tom vječnom analizom vlastite duše sličan mukama pustinje i drevnih remeta, pa traženjem nove duše i novog čovjeka.«⁴⁰

Iz svega rečenog možemo zaključiti sljedeće:

1. Matoš kao čovjek »izvan struke« izvrsno poznaje izvornu i sekundarnu literaturu o temama o kojima često piše u različitim prigodama, najčešće za čitatelje koji nisu ni površno upućeni u problem. Tako je i s njegovim tekstovima o Nietzscheu.
2. Matoševa recepcija Nietzschea odgovara onovremenom čitanju njemačkog filozofa u Europi – dominiraju isti problemi i slične ocjene.
3. Matoš ima osoban, subjektivan stav prema njemačkom filozofu kojega smatra vrhunskim stilistom i jednim od očeva moderne. To je shvaćanje, čini se, iz više razloga dvojbeno. Naime, Nietzsche je jamačno jedan od

³⁷ *Sabrana djela*, XI, 315.

³⁸ I Matošev suvremenik ruski filozof Lav Šestov obrađuje, u ono vrijeme očiglednu aktualnu raspravu o Nietzscheu i Tolstoj, ali za razliku od našeg književnika, rezolutno odbacuje obojicu: »Ovdje smo se približili filozofiji tolstojevskog antipoda – Ničea. I kod njega, kao i kod grofa Tolstoja, početak duševnog prevrata bio je u saznanju o velikom događaju da je 'Bog umro' ili, da je 'Bog – dobro' – kako sada kaže grof Tolstoj, uvjeravajući nas da je u tome suština hrišćanstva i religiozna svest našeg vremena. Da su 'Bog – to je dobro' i 'Bog je umro' izrazi istovetnog značenja i da su se Tolstoj i Niče držali iste tačke gledišta, mogu nam potvrditi sledeće Ničeeve reči: 'Najbolji način da se započne dan. Kada se probudiš pomisli nije li najbolje nečim obradovati makar jednog čoveka. Ako se to pokaže kao zamena za religiozne navike, ljudi će dobiti od te zamene'« (Lav ŠESTOV, *Dobro u učenju grofa Tolstoja i Ničea*, prev. Mirko Đorđević, Beograd, Književne novine, 1981, 85).

³⁹ *Sabrana djela*, V, 173.

⁴⁰ *Sabrana djela*, XIV, »Na Božić«, 296-298.

najoštrijih i najdosljednijih kritičara moderne shvaćene u dubljem filozofskom smislu.

4. Iako je za njega Nietzsche prvak modernizma i aristokratskog individualizma, Matoš u njegovu učenju vrlo lucidno uočava kršćanske momente.
5. Matoš ne donosi konačan sud o proturječju unutar moderniteta – neodlučan je između Nietzschea i Tolstoja, odnosno njihovih ocjena suvremenih procesa.

Vladimir Jelkić

Matoš's reception of Nietzsche

*Commemorating the 100th Death Anniversary of Antun Gustav Matoš
(1914-2014)*

Summary

The topic of this article are the motifs from Nietzsche's philosophy in sketches, discussions, pamphlets and correspondence of Croatian writer Antun Gustav Matoš – the analysis does not include his works of art. It shows that Matoš has a very personal relationship towards Nietzsche, whom he considered both a top-level stylist and one of the fathers of Modernism. The motifs that Matoš highlights correspond with the reception of Nietzsche in the Europe of his day, and Matoš's originality derives from his observing the Christian aspects, where he makes a clear distinction between Nietzsche and the teaching of count Tolstoy as his antipode. Apart from that, Matoš persistently polemizes with the Croatian contemporaries of Nietzsche who barely know his work, but nevertheless admit his influence. The major weak spot of Matoš's reading Nietzsche is an insufficient understanding of Modernism, but in spite of that we can conclude that Matoš wrote about Nietzsche with understanding of his philosophy, which obviously had a great influence on him.

Key words: Antun Gustav Matoš, Friedrich Wilhelm Nietzsche, Modernism, individualism, Christianity.

(na engl. prev. Zoran Podobnik)